

„Wychowanie w Rodzinie” t. XXIII (2/2020)

Joanna DEC-PIETROWSKA*
Agnieszka WALENDZIK-OSTROWSKA**

Wokół problematyki edukacji seksualnej w Polsce

On the issues of sexuality education in Poland

Abstrakt

Wprowadzenie. Zagadnienia ludzkiej seksualności są niezwykle ważnym obszarem działalności edukacyjnej i wychowawczej, a potrzeby w zakresie edukacji seksualnej wydają się obecnie bezdyskusyjne. Ta konieczność wynika z szeregu współczesnych zjawisk społecznych, wśród których należy wymienić przede wszystkim przekształcanie się nowoczesnych ludzkich zbiorowości w społeczeństwa informatyczne (informacyjne). Przejawia się to w natychmiastowym i nieograniczonym dostępie do wielu źródeł wiedzy, przy jednoczesnym problemie z weryfikowaniem ich jakości i prawdziwości, a także w wysokim ryzyku natrafienia na treści szkodliwe i niebezpieczne. Nie bez znaczenia jest także zjawisko seksualizacji dzieci, rozumiane jako nadawanie im cech osób dojrzałych i atrakcyjnych seksualnie, przy jednoczesnym sprowadzaniu wartości osoby wyłącznie do jej fizyczności i wyglądu. Oprócz tego w sferze publicznej są obecne dwa dyskursy o edukacji seksu-

* **e-mail: j.dec@cm.uz.zgora.pl**

Katedra Humanizacji Medycyny i Seksuologii, Uniwersytet Zielonogórski, Energetyków 2, 65-246 Zielona Góra, Polska

Department of Humanisation of Health Care and Sexology, University of Zielona Gora, Energetyków 2, 65-246 Zielona Gora, Poland

ORCID: 0000-0003-0915-9977

** **e-mail: agawalendzik@gmail.com**

Wydział Humanistyczno-Pedagogiczny, Wszechnica Świętokrzyska w Kielcach, Orzeszkowej 15, 25-425 Kielce, Polska

Faculty of Humanities and Pedagogy, Holly Cross University in Kielce, Orzeszkowej 15, 25-425 Kielce, Poland

ORCID: 0000-0003-3617-884X

alnej (konserwatywny i liberalny), silnie spolaryzowane i wzajemnie się wykluczające. Spór w tym kontekście w głównej mierze dotyczy potrzeby, celowości, założeń, wpływu, postaci, treści czy osób prowadzących edukację w zakresie seksualności. Dyskusja ta jest mocno upolityczniona i ma światopoglądowy charakter.

Cel. Celem artykułu jest omówienie teoretycznych aspektów edukacji seksualnej. Przedstawiono różne ujęcia definicyjne i relacje pomiędzy edukacją a wychowaniem seksualnym, typy edukacji i ich skuteczność oraz historię wprowadzania treści z zakresu seksualności człowieka do polskich szkół. Wskazano najważniejsze cechy skutecznej i profesjonalnej edukacji seksualnej oraz zadania rodziny w tym zakresie.

Materiały i metody. Dokumenty krajowe i międzynarodowe, literatura przedmiotu. Analiza treści.

Słowa kluczowe: edukacja seksualna, wychowanie seksualne.

Abstract

Introduction. The issues of human sexuality are an extremely important area of educational activity and the needs in the field of sexual education seem to be currently beyond discussion. This obvious need for education results from a number of contemporary social phenomena, including the transformation of modern human communities into information societies. It manifests in immediate and unlimited access to many sources of knowledge, with the simultaneous problem of verifying their quality and truthfulness, as well as in a high risk of encountering harmful and dangerous content. The phenomenon of sexualisation of children, understood as attributing to them features of sexually attractive and mature people, while reducing the value of a person only to their physical characteristics and appearance, is also significant. At the same time, two highly polarized and mutually exclusive discourses on sexuality education (conservative and liberal ones) are present in the public sphere. The dispute in this context mainly concerns the needs, aims, assumptions, influence, forms, and content of people educating in the field of sexuality. And the discussion itself has a strongly politicized and ideological character.

Aim. The purpose of this article is to present the theoretical aspects of sexuality education. Various definitions and relations between sexuality education and upbringing, types of education, and their effectiveness will be presented, as well as the history of the subject implementation to Polish schools. The most important features of effective and professional sexuality education and the tasks of the family in this regard will also be indicated.

Materials and methods. National and international documents, literature on the subject. Content analysis.

Keywords: sexuality education, sexuality upbringing.

Problemy definicyjne

W pedagogice istnieje podział na wychowanie i edukację. Wychowanie polega na kształtowaniu postaw, opinii, poglądów oraz osobowości jednostki poddanej temu procesowi. Z kolei edukacją nazywa się całość oddziaływań związanych z przekazywaniem wiedzy i informacji. Jest ona najczęściej intencjonalnym i ustrukturalizo-

wanym procesem, poprzez który przekazuje się wiedzę i umiejętności, a jednocześnie wpływa się na rozwój człowieka (Shtarkshall, Santelli, Hirsch, 2007). W terminologii anglojęzycznej brakuje wyraźnego rozróżnienia pomiędzy pojęciami „edukacja” a „wychowanie”. Na wszelkie oddziaływania edukacyjne i wychowawcze używa się wspólnego pojęcia *education*.

Jeśli potraktujemy powyższe procesy rozłącznie, wychowanie seksualne można zdefiniować jako „konieczność wpajania norm etycznych, kształtowania postaw, uczenia umiejętności wartościowania postaw i zachowań innych ludzi” w kontekście seksualności (Obuchowska, Jaczewski, 2003, s. 201). Maria Trawińska dodatkowo wskazuje, że jest ono „działalnością pedagogiczną ukierunkowaną na wartości, takie jak miłość, zdrowie, seks, małżeństwo i rodzina”. Przygotowuje zatem „nie tylko do indywidualnej ekspresji seksualnej, ale także do zinstytucjonalizowanych form seksualności jak rodzicielstwo” (1996, s. 298), jak również do podejmowania relacji seksualnych, wchodzenia w związki i ich budowania. Jednocześnie wspiera proces socjalizacji oraz zapobiega zaburzeniom rozwoju psychoseksualnego.

Z kolei edukację seksualną, zwaną także uświadomieniem seksualnym, Irena Obuchowska i Andrzej Jaczewski rozumieją jako przekazywanie i dostarczanie pewnego zasobu wiedzy, która jest niezbędna do podejmowania prawidłowych zachowań seksualnych (2003). Jest działaniem uświadamiającym skierowanym do dzieci, młodzieży i dorosłych, związanym z płciowością człowieka, odnoszącym się do zdrowia seksualnego i reprodukcyjnego (Izdebski, 2012). Wiedza ta dotyczy wielu dziedzin i powinna być jak najbardziej aktualna i opierać się na badaniach i doniesieniach naukowych.

Różne definicje wynikają z odmiennych podejść badaczy do tego zjawiska. Jedni traktują te pojęcia oddzielnie, często przypisują każde z nich różnym agendum wychowawczym. Inni ujmują wychowanie i edukację całościowo, wskazują na ich wzajemne powiązania i konieczność współwystępowania obu tych procesów jednocześnie. Definiują je wówczas jako „całościowy oddziaływań wychowawczych i edukacyjnych dotyczących seksualności człowieka” (Dec-Pietrowska i in., 2016, s. 244).

W literaturze anglojęzycznej dotyczącej edukacji seksualnej pojawiają się różne definicje. Edukację seksualną określa się jako przekazywanie wiedzy na temat ludzkiej seksualności, związków i relacji intymnych, pożądania, uczuć i emocji, intymności, zdrowego rozwoju seksualnego, ludzkiej anatomii i fizjologii, prokreacji, infekcji przenoszonych drogą płciową, aktywności seksualnej, orientacji seksualnej, identyfikacji i tożsamości płciowej, obrazu ciała, abstynencji, antykoncepcji, praw seksualnych i reprodukcyjnych oraz powinności w tym zakresie (Breuner, Mattson, 2016; Martino i in., 2008). Z kolei Międzynarodowa Federacja Planowanego Rodzicielstwa (IPPF) definiuje wszechstronną edukację seksualną (*comprehensive sexuality education*) jako wyposażanie młodych ludzi w wiedzę, umiejętności, wartości i postawy, które są niezbędne do określenia własnej seksualności i cieszenia się jej

aspektami fizycznymi oraz psychicznymi, indywidualnie oraz w związkach (2006). Natomiast agenda ONZ ds. Oświaty, Nauki i Kultury (UNESCO) edukacją seksualną określa sposób nauczania o płci i związkach dostosowany do wieku i potrzeb, dostarczający realistycznych i nieosądzających informacji. Zapewnia ona jednocześnie możliwość poznania swoich wartości i postaw, rozwija umiejętności podejmowania decyzji, komunikowania się i zmniejszenia ryzyka związanego z wieloma aspektami seksualności (2009). Najszersze rozumienie edukacji seksualnej (holistyczne) opracowały Światowa Organizacja Zdrowia (WHO) oraz Federalne Biuro ds. Edukacji Zdrowotnej (BZgA). Według tych instytucji oznacza ona „naukę o kognitywnych (poznawczych), emocjonalnych, społecznych, interaktywnych i fizycznych aspektach seksualności” (2012, s. 20).

Traktowanie rozłącznie procesów edukacji i wychowania wydaje się podziałem sztucznym, gdyż nie sposób wychowywać dziecka bez udzielania mu informacji i przekazywania wiedzy. Analogicznie – edukacja nie może istnieć bez wychowania, ponieważ poprzez przekazywanie konkretnych wiadomości osoba edukująca wywiera w sposób pośredni lub bezpośredni, celowy lub niezamierzony wpływ na osobę, której je przekazuje. Tak z pewnością jest w przypadku edukacji o seksualności człowieka. Już sama postawa względem różnych przejawów seksualności (płci, zachowań seksualnych w okresie dzieciństwa i dojrzewania oraz w wieku dorosłym, norm i obyczajów, wartościowanie pewnych zachowań itp.) skutkuje zwykle takim, a nie innym doбором treści i informacji oraz sposobem, w jaki chcemy przekazywać tę wiedzę. Sposób uświadamiania i edukowania ma znaczenie nie tylko dla przyswajania informacji przez osobę edukowaną, lecz także przekłada się na kształtowanie się u niej postaw względem seksualności człowieka. Warto podkreślić, że poprzez odpowiednio prowadzoną promocję wiedzy o seksualności, edukacja na jej temat pozytywnie wpływa na rozwój psychospołeczny oraz ogólny dobrostan w okresie adolescencji i w całym późniejszym dorosłym życiu człowieka (Shtarkshall, i in., 2007).

Ze względu na komplementarność tych dwóch omawianych procesów, mają one wspólne podstawy i jeden cel – wspieranie rozwoju seksualnego jednostki, tak aby mogła ona rozwinąć zdolność do nawiązania bliskiej, trwałej i dojrzałej relacji intymnej, w której jest możliwa realizacja własnej płciowości, seksualności, emocji i pragnień (Długołęcka, 2006). Dlatego też wychowanie oraz edukacja seksualna powinny być skierowane również na te sfery życia i przyczyniać się do wszechstronnego rozwoju człowieka (zarówno w celu osiągnięcia przez niego dojrzałości seksualnej, jak i umiejętności realizacji siebie jako istoty seksualnej zgodnie ze swoimi wartościami, potrzebami i obowiązującymi normami). Istotne w tej kwestii, jak podkreślają A. Jaczewski i I. Obuchowska (2003), jest przede wszystkim ukształtowanie osoby zdrowej seksualnie, która rozumie i cieszy się tą sferą, identyfikuje się ze swoją płcią i akceptuje ją, wyraża swobodnie seksualność bez lęku i wstydu (zarówno w sensie

psychicznym, jak i fizycznym) i jest przy tym odpowiedzialna za swoje wybory, podejmowane decyzje i zachowania (w odniesieniu do samego siebie, partnera i ogółu społeczeństwa) oraz podejmuje odpowiedzialność za własne zdrowie seksualne i ogólny dobrostan w tym wymiarze. Podobnie pisze Mikołaj Kozakiewicz, który wskazuje, że z punktu widzenia szeroko rozumianego rozwoju człowieka zadania te nie mają na celu jedynie ukształtowania zdrowego biologicznie, właściwie funkcjonującego organizmu, lecz równie ważne jest wychowanie do życia emocjonalnego, uczuciowego i seksualnego (Kozakiewicz, 1969). W kontekście omawianej edukacji należy również podjąć działania zmierzające do podniesienia poziomu wiedzy w zakresie seksualności i płciowości. Przyczynia się ona do samoakceptacji i zrozumienia procesów składających się na własny (i innych osób) rozwój psychoseksualny, zrozumienia własnej i odmiennej płci. Ponadto należy uświadamiać młodych ludzi w zakresie orientacji psychoseksualnej i tożsamości płciowej, przekazywać wiedzę na temat różnych modeli więzi i stylów życia seksualnego, faz i kryteriów normy w rozwoju psychoseksualnym, zdrowia i praw seksualnych i reprodukcyjnych, metod regulacji urodzeń, problematyki infekcji i chorób przenoszonych drogą płciową, profilaktyki przemocy i molestowania seksualnego czy zagadnień z zakresu socjologii, antropologii, prawa oraz etyki w odniesieniu do ludzkiej seksualności.

W literaturze przedmiotu wskazuje się także na konieczność kształtowania opinii, poglądów i postaw względem seksualności własnej i innych. Ważne jest też uwrażliwianie i podnoszenie poziomu świadomości na temat wartości związanych z seksualnością, uzdalnianie do przeżyć emocjonalnych i ich rozumienia oraz umożliwianie ich ekspresji z wykorzystaniem umiejętności komunikowania się z innymi. Należy też ugruntowywać przekonania o tym, że w życiu płciowym uczestniczy i manifestuje się cała osobowość człowieka, a realizuje się ona najpełniej w trwałych relacjach, opartych na uczuciach. Powinno się pomóc w autokreacji własnej seksualności, przypisywać znaczenie doświadczeniom wynikającym z interakcji z ludźmi i je udoskonalać, przygotowywać do życia w różnych powiązaniach i relacjach, czuć nad więziami międzyludzkimi – partnerskimi, rodzicielskimi oraz międzypokoleniowymi. Należy też wspierać rozwój wymagań względem samego siebie i innych, kłaść nacisk na szacunek wobec seksualizmu, wpajać zasady równości płci, zmieniać postawy dotyczące seksualności człowieka, uczyć na kwestie stygmatyzacji, dyskryminacji i przemocy związane z ludzką seksualnością, umacniać uniwersalne zasady moralne, internalizować wszystkie normy obowiązujące w relacjach międzyludzkich, takie jak tolerancja, życzliwość, wzajemność, sprawiedliwość (Trawińska, 1989; Kozakiewicz, 1969, 1987; Izdebski, Wąż, Dec-Pietrowska, 2020).

Istotność i celowość omawianej edukacji zauważa także WHO, która podkreśla rolę obu tych procesów w ochronie i wspieraniu rozwoju seksualnego człowieka przy jednoczesnym zapewnieniu mu ułatwień w dążeniu do ochrony zdrowia seksualne-

go i reprodukcyjnego. Zatem ich zasadniczym celem jest koncentracja na ludzkiej seksualności rozumianej jako pozytywny potencjał człowieka oraz źródło satysfakcji i przyjemności (Winkelmann, 2012).

Typy edukacji seksualnej a jej efektywność

Na podstawie literatury przedmiotu oraz dokumentów wydanych przez międzynarodowe agendy oświatowe można wyróżnić trzy główne typy edukacji seksualnej scharakteryzowane przez Amerykańską Akademię Pediatrii (Dora, 2013, s. 102) oraz Europejskie Biuro WHO i Federalne Biuro ds. Edukacji Zdrowotnej BZgA (Winkelman, 2012). Pierwszy typ (A) koncentruje się na wychowaniu do abstynencji seksualnej, nie propaguje antykoncepcji, a jedynym miejscem, w którym dopuszcza zachowania seksualne, jest małżeństwo. Ten typ ma charakter proabstynencyjny i prorodzinny (*abstinence-only education, chastity education*). Typ drugi (B) polega na edukacji skoncentrowanej na biologii i fizjologii ludzkiej seksualności, prezentuje różne możliwe style życia seksualnego, w tym abstynencję – ale nie tylko i wyłącznie. Ma on charakter permissywny (*biological sexuality education*). Wreszcie typ trzeci (C) to złożona i kompleksowa (holistyczna) edukacja seksualna, zawierająca całościowe podejście do ludzkiej seksualności, uwzględniająca potrzeby pojawiające się w poszczególnych fazach rozwoju psychoseksualnego, wzbogacona o zagadnienia dotyczące zdrowia seksualnego i praw seksualnych (*comprehensive sexuality education, holistic sexuality education*).

W latach 90. poprzedniego stulecia Douglas Kirby zbadał wpływ różnych typów zajęć z edukacji seksualnej (typy A, B i C) na postawy i zachowania młodych ludzi w zakresie zachowań seksualnych (2001). Nie udało się ustalić, czy zajęcia grupy A miały jakiś wpływ na odroczenie decyzji o inicjacji oraz innych działań związanych z życiem seksualnym i antykoncepcją. Miały natomiast wpływ na bardziej pozytywne niż przed zajęciami postawy wobec abstynencji seksualnej. Programy typu B miały wpływ mieszany, tzn. u części uczestników zanotowano zmianę zachowania, a u innych jedynie zmianę nastawienia. Natomiast programy trzeciej grupy (C) przyniosły efekty zarówno w postaci zmiany nastawienia uczestników co do wczesnego rozpoczynania życia seksualnego, jak i opóźniania inicjacji seksualnej, zmniejszenia częstości praktykowanych zachowań, zmniejszenia ograniczenia liczby partnerów seksualnych oraz częstszego stosowania środków antykoncepcyjnych. Badania te potwierdzają konieczność realizowania całościowych programów edukacji seksualnej – a więc uwzględniania w nich maksymalnie wielu treści dotyczących seksualności człowieka.

Także pod koniec lat 90. z inicjatywy WHO i UNAIDS spróbowano określić faktyczny związek pomiędzy edukacją seksualną a aktywnością seksualną młodych ludzi.

Na podstawie analizy wpływu edukacji seksualnej na zachowania młodzieży Anne Grunseit obaliła mit o negatywnym wpływie edukacji na zachowania i stwierdziła, że profesjonalna edukacja seksualna i/lub na temat HIV nie powoduje przyspieszenia lub zwiększenia aktywności seksualnej (1997), a wręcz daje ona odwrotne efekty: opóźnia inicjację, a u osób już aktywnych seksualnie wpływa na obniżenie liczby partnerów oraz na stosowanie zasad bezpieczniejszego współżycia. Programy edukacyjne dobrej jakości pomagają opóźnić wiek inicjacji seksualnej i ochronić młodzież aktywną seksualnie przed chorobami przenoszonymi drogą płciową, ciążą oraz przemocą seksualną. Autorka określiła pewne fakty dotyczące procesu edukacyjnego w tym obszarze, których znajomość jest bardzo ważna dla twórców i realizatorów programów edukacyjnych:

- edukację seksualną najlepiej zacząć przed rozpoczęciem aktywności seksualnej,
- edukacja musi brać pod uwagę czynnik społecznego i kulturowego kontekstu płci, zarówno w przypadku chłopców, jak i dziewcząt,
- na podejmowanie decyzji o aktywności seksualnej i zdrowie seksualne młodych ludzi wpływa wiele czynników,
- odpowiedzialnego i bezpiecznego zachowania można się nauczyć,
- młodzież jest grupą rozwojowo niejednorodną i nie do wszystkich można dotrzeć przy użyciu tych samych technik.

Wymieniła także następujące cechy skutecznych programów edukacyjnych:

- mają solidne podstawy w teorii nauczania społecznego, tzn. są oparte na istniejących modelach edukacyjnych,
- mają precyzyjne programy nauczania, jasno definiują pożądane zachowania oraz oczekiwane efekty i jasno przedstawiają ryzyko, jakie niosą za sobą kontakty seksualne bez zabezpieczenia oraz to, jak można się przed tym ryzykiem uchronić,
- koncentrują się na problemach presji społecznej i towarzyskiej dotyczącej aktywności seksualnej nastolatków,
- uczą i dają możliwość trenowania umiejętności komunikowania się i negocjacji,
- zachęcają do otwartości w dyskusowaniu o seksie i seksualności,
- uczą młodych ludzi umiejętności „odszyfrowywania” przesłań mediów, a także założeń i ideologii leżących u ich podstaw.

Tę listę można uzupełnić kolejnymi założeniami: skuteczne programy edukacyjne udzielają informacji o możliwości uzyskania pomocy w grupie rówieśniczej, wśród nauczycieli i poza szkołą. Podkreślają związek pomiędzy umiejętnością ochrony przed infekcją zakażeniem STI a zapobieganiem niechcianej ciąży, obroną przed molestowaniem seksualnym i narkotykami. Umacniają wartości, normy społeczne oraz wzajemne wsparcie w grupie rówieśniczej. Przewidują odpowiednią ilość cza-

su na pracę w klasie oraz wprowadzają interaktywne metody nauczania (symulacje, dyskusje). Realizowanie programów edukacyjnych uwzględniających problematykę seksualności człowieka wymaga stworzenia odpowiednich warunków, wśród których można wymienić w szczególności: zapewnienie poczucia bezpieczeństwa członkom grupy, poufności spotkań i rozmów, dobrego samopoczucia uczestników zajęć, profesjonalnego przygotowania prowadzących. Poza przekazywaniem wiedzy (zgodnej z badaniami naukowymi i pozbawionej ideologizowania) programy takie powinny umożliwiać ich uczestnikom wymianę poglądów, dyskusję, a także należy w ich trakcie kształtować hierarchię wartości i umiejętności niezbędne do tworzenia zdrowych, wzajemnie wiernych i satysfakcjonujących związków seksualnych. Programy edukacyjno-profilaktyczne powinny wyposażać uczniów w umiejętności rozwiązywania problemów, podejmowania decyzji, porozumiewania się i negocjacji, jak również odmawiania alkoholu i narkotyków. Inne umiejętności, takie jak radzenie sobie w konfliktach oraz skuteczne odmawianie kontaktów seksualnych wymagają poświęcenia im więcej uwagi (Walendzik-Ostrowska, 2009).

Różne wizje kształtu i zakresu edukacji seksualnej wynikają przede wszystkim z dwóch kierunków myślenia o niej, wspomnianych we wstępie. U ich podstaw leżą odmienne wizje ludzkiej seksualności. Pierwsza – konserwatywna – opisuje ją jako dychotomiczny świat kobiet i mężczyzn, w którym płeć jest determinowana wyłącznie biologicznie, seksualność służy przede wszystkim prokreacji i realizuje się (poprzez zachowania seksualne) jedynie w małżeństwie. Tak określone warunki sprawiają, że poza normą znajduje się wszystko inne, np. zachowania seksualne dorosłych osób niebędących w formalnych związkach, wszelkie formy aktywności nienacelowane na prokreację, antykoncepcja, zachowania i relacje homoseksualne, przejawy dziecięcej seksualności czy eksploracja seksualna związana z dojrzewaniem. Norma ta wynika przede wszystkim z określonego światopoglądu, którego źródła tkwią w religii chrześcijańskiej. Druga wizja koncentruje się przede wszystkim na rozumieniu fenomenu seksualności przez pryzmat nauki. Faktem jest, że ponad 100 lat temu wiele przejawów ludzkiej seksualności nauka stawiała poza normą i określała jako patologię. Ale rozwój wiedzy, zwłaszcza psychologii i seksuologii, doprowadził do rewizji wielu poglądów. Znakomitym tego przykładem jest podejście do homoseksualności. Wpisanie jej kiedyś na listę zaburzeń spowodowało poszukiwanie sposobów jej leczenia. Pomimo wielu prób, z dzisiejszej perspektywy nieludzkich i okrutnych, nie udało się nikomu zmienić orientacji. Między innymi dlatego współcześnie uznaje się wszystkie ludzkie orientacje za równorzędne. Nie bez znaczenia jest tu także filozofia praw człowieka, która zakłada równość każdej osoby bez względu na płeć, rasę, stan zdrowia czy orientację seksualną. Te dwie wizje seksualności raczej nie kwestionują potrzeby edukacji seksualnej jako takiej, ale w sposób znaczący różnią się w swoim podejściu do jej treści i warunków. Wizji konserwatywnej najbliższy jest typ pierwszy, wizji drugiej – dwa pozostałe.

Historia wprowadzania edukacji seksualnej do polskiego systemu oświatowego i stan obecny

Edukacja seksualna w powojennej Polsce ma ponad 60-letnią historię. Można ją umownie podzielić na trzy okresy. Pierwszy, związany z powstaniem Towarzystwa Świadomego Macierzyństwa (obecnie Towarzystwo Rozwoju Rodziny), miał miejsce w latach 1957–1973. Nie było wtedy żadnych prawnych rozwiązań ani rozporządzeń regulujących kwestię omawianej edukacji. Zakończyło go wprowadzenie do szkół nieobowiązkowego przedmiotu o seksualności człowieka. Drugi okres przypadał na lata 1973–1993. Historycznie był to czas wielu przemian, przejście od państwa socjalistycznego przez stan wojenny aż do wolnej Polski. Te przeobrażenia dotyczyły także edukacji seksualnej, choć w tym temacie nie działo się wtedy w Polsce zbyt wiele. Ostatni, trzeci okres nastąpił po wejściu w życie *Ustawy o planowaniu rodziny, ochronie płodu ludzkiego i warunkach dopuszczalności przerywania ciąży* z 1993 roku. (Ustawa, 1993). W art. 4 pojawił się zapis o wprowadzeniu do programów nauczania szkolnego wiedzy o życiu seksualnym człowieka. Od tego czasu przedmiot formalnie w szkole funkcjonuje, natomiast jego status, treści oraz osoby odpowiedzialne za jego realizację i sposób przygotowania zmieniają kolejni ministrowie oświaty.

Podręczniki, przygotowanie nauczycieli, podstawa programowa

Liczne badania dotyczące obecnego stanu edukacji seksualnej prowadzonej w polskich szkołach, jej organizacji, przygotowania i doboru nauczycieli, analizy podstawy programowej oraz samych podręczników nie pozostawiają złudzeń. W wielu publikacjach poświęconych omawianemu zagadnieniu krytycznej analizie poddano treści zawarte w podręcznikach do nauczania wychowania do życia w rodzinie zaakceptowanych przez Ministerstwo Edukacji. Najbardziej rażące były: brak odnoszenia się przez autorów podręczników do stanu najnowszej wiedzy naukowej, podejmowanie tematyki związanej z edukacją seksualną przez pryzmat światopoglądu, utrwalanie i szerzenie stereotypów dotyczących płci, zachowań seksualnych i mniejszości seksualnych, nieadekwatność treści do potrzeb edukacyjnych młodzieży, brak obiektywizmu i rzetelności w omawianiu kwestii antykoncepcji, infekcji przenoszonych drogą płciową czy normy dotyczącej zachowań seksualnych (Dzierzgowska, Rutkowska, 2008; Chustecka, 2011; Dec, 2012; Paprzycka, Dec-Pietrowska, Walendzik-Ostrowska, 2016; Dec-Pietrowska, Paprzycka, Walendzik-Ostrowska, 2017).

O ile realizacja przedmiotu wychowanie do życia w rodzinie według prawa oświatowego jest obowiązkowa dla szkół, o tyle sam udział w zajęciach z zakresu edukacji seksualnej już nie. Wielu uczniów nie jest zainteresowanych ofertą edukacyjną w da-

nej szkole ze względu na godziny, w których prowadzony jest przedmiot, brak odpowiednio przygotowanych nauczycieli czy problematykę poruszaną podczas zajęć.

Na uwagę zasługuje również dobór odpowiednich treści i metod nauczania. Podstawa programowa kształcenia ogólnego w ramach przedmiotu wychowanie do życia w rodzinie jest bardzo bogata, jednak treści w niej zawarte wielokrotnie nie są związane z tematyką ludzkiej seksualności bądź są traktowane mocno ogólnikowo. Jak wskazuje Mariola Chomczyńska-Rubacha, „realizowane aktualnie programy wychowania do życia w rodzinie są zideologizowane i ateoretyczne. Ideologizacja treści programowych przejawia się [...] nieadekwatnym odzwierciedlaniem systemu związków intymnych [...], preferencją oddziaływań perswazyjnych nad informacyjnymi, brakiem neutralności światopoglądowej [...], powielaniem stereotypów czy wiktyzacją seksualności kobiet. Ateoretyczność przejawia się między innymi brakiem wywiedzionego z wiedzy naukowej przedmiotu edukacji seksualnej [...], nieadekwatnym określeniem celów edukacji seksualnej [...], brakiem teoretycznych podstaw i standardów rozwojowych [...], brakiem kryteriów merytorycznych dopuszczania podręczników [...], brakiem rzetelnych badań nad efektywnością edukacji seksualnej” (Bieńko, Woźniak, 2017, s. 25).

Do obecnego (niezadowolającego) stanu rzeczy przyczynia się także proces kształcenia nauczycieli prowadzących przedmiot. Kursy te często nie są odpowiednio przygotowane merytorycznie, opierają się na jednej koncepcji dotyczącej ludzkiej seksualności (mocno wpisanej w jej katolicką wizję), a co za tym idzie niosące jednoznaczny przekaz związany z zachowaniami seksualnymi i ludzką płciowością. Dużo zależy także od samych motywacji nauczycieli realizujących lekcje. W wielu przypadkach są to dla nich zajęcia dodatkowe, uzupełniające pensum i etat.

Edukacja seksualna w rodzinie

Pierwszym środowiskiem, w którym edukacja ma (może mieć) miejsce, jest rodzina. To naturalny obszar wychowania i socjalizacji, nabywania kompetencji społecznych, zdobywania wiedzy o sobie i innych. Rodzice są pierwszymi nauczycielami – a więc i edukacja seksualna w ich wykonaniu wydaje się najbardziej oczywista i naturalna. Ważnych danych na temat zaangażowania rodziców w edukację dostarcza raport z badania oczekiwań odnośnie do edukacji seksualnej rodziców dzieci w wieku szkolnym (Bulkowski i in., 2015). Okazuje się, że im starsze dziecko, tym częściej rodzice odpowiadają na pytania dotyczące seksualności: zadeklarowało tak 64% rodziców dzieci w wieku 6–8 lat, 79% rodziców dzieci w wieku 9–11 lat, 85% rodziców dzieci w wieku 12–14 lat i 86% rodziców dzieci w wieku 15–17 lat (pytanie: „jak często w ciągu ostatnich 12 miesięcy zdarzało się w Pana/i domu, rodzinie rozmawiać z dzieckiem na tematy związane z seksualnością człowieka?”). Zsumowane odpowie-

dzi: raz w miesiącu i częściej, raz na 2–3 miesiące, 2–3 razy w ciągu ostatnich 12 miesięcy, raz w ciągu ostatnich 12 miesięcy). Te dane są bardzo optymistyczne, choć jednocześnie 25% rodziców twierdzi, że dzieci nie pytają o żadne kwestie związane z ludzką seksualnością (ciekawa kwestia – dlaczego nie pytają?), a mniej niż połowa radzi sobie z odpowiedziami bez żadnego problemu (a więc dla co drugiego rodzica jest to problem). Główne obawy rodziców odnośnie do edukacji seksualnej dotyczą tego, aby za wcześnie nie poruszyć niektórych tematów oraz tego, że sami nie są dostatecznie przygotowani do prowadzenia z dziećmi takich rozmów. Nie wiedzą, co, jak i kiedy można powiedzieć, aby nie zaszkodzić.

O ile badania pokazują wysoki poziom świadomości części rodziców na temat ich udziału w procesie edukacji seksualnej, o tyle wciąż pozostaje pewna grupa nieangażująca się w niego w ogóle. Warto zastanowić się, z czego wynikają takie postawy i czy są one możliwe do modyfikacji. Przede wszystkim należy podkreślić również, że przywołane badania dotyczą rodziców dzieci powyżej 6. roku życia. Tymczasem przejawy seksualności występują już wcześniej – rozwój ten trwa przecież od momentu zapłodnienia. Wiek, w którym dziecko zaczyna przejawiać zainteresowanie sprawami płci i ciała, to 3–4 rok życia. Ta ciekawość jest czymś zupełnie naturalnym i świadczy o prawidłowym rozwoju. Dzięki obserwacji, która jest podstawowym sposobem uczenia się, mały człowiek określa własną płć oraz dostrzega tę drugą, odmienną. Definiuje siebie przez pryzmat zachowania i funkcjonowania dorosłych kobiet i mężczyzn. Słyszy komunikaty na temat własnej płci, tego, jakie powinno w związku z tym być, jakie są dziewczynki, a jacy chłopcy, co wolno jednym i drugim, a czego nie. Bardzo szybko „wchodzi w rolę”, chociażby przez bawienie się w określone zabawy, otrzymywanie konkretnych zabawek. Często zadaje pytania. Reakcje i zachowania dorosłych (rodziców, opiekunów, wychowawców) są w tym momencie bardzo ważne. Jeśli są negatywne i dorosły nie podejmuje dialogu, a dodatkowo karze dziecko za ciekawość i pytania, daje mu bardzo wyraźny sygnał, że o pewnych sprawach nie wolno rozmawiać. To „nie wolno” może się przekładać na kojarzenie zagadnień związanych z cielesnością i płciowością jako tych zakazanych, gorszych, a przez to złych. Dziecko wówczas jest zdane tylko na siebie. Poszukuje informacji w miejscach i źródłach, które nie gwarantują wiedzy prawdziwej, rzetelnej, dostosowanej do wieku i poziomu rozwoju. Ale co najgorsze: opiekunowie tracą wtedy szansę na bycie najlepszym i najbezpieczniejszym przewodnikiem po świecie seksualności. Dla wielu dorosłych są to tematy intymne, osobiste, wstydlive, czasami bolesne czy drażliwe. W związku z tym ich reakcje na przejawy dziecięcej seksualności mogą być niewłaściwe i szkodliwe. Występują one w dwóch obszarach: odczuć i zachowań. Na poziomie odczuć pojawić się mogą: niepokój (związany z pytaniami: czy to normalne, o czym to świadczy?), lęk (zaniepokojenie, że może to objaw czegoś groźnego, jakiegoś zaburzenia), wstyd, zażenowanie (naruszanie granic, problem z oddzieleniem zachowań dziecka od własnego obszaru

intymnego). Natomiast na poziomie zachowań mogą wystąpić dwa rodzaje reakcji: karanie, agresja słowna i fizyczna (jako reakcja na przekroczenie norm) oraz brak reakcji (reakcja obronna). Dla pewnej grupy rodziców barierą nie do pokonania jest wstyd związany z naruszeniem tabu, jakim jest seksualność. Są też pewne tematy, które dla rodziców będą szczególnie trudne, są to kwestie dotyczące samego współżycia seksualnego, przygotowania do inicjacji seksualnej, techniki współżycia. Wzajemna aseksualność rodziców i dzieci (jako ochrona przed kazirodztwem) nie pozwala dostrzegać rodzicom seksualności ich własnych dzieci – trudno więc wprowadzić do edukacji wątki wspomniane wyżej (Walendzik-Ostrowska, 2016).

Na koniec refleksji o roli rodziny w procesie edukacji nt. seksualności warto zauważyć, że sami zainteresowani – a więc dzieci i młodzież – chętnie widzieliby rodziców w roli edukatorów. W maju 2008 roku Centrum Badania Opinii Społecznej przeprowadziło badania pt. *Postawy i zachowania seksualne młodych Polaków*¹ (CBOS, 2008). Zadano tam pytania dotyczące opinii młodych ludzi na temat edukacji seksualnej. Na pytanie „Skąd przede wszystkim, według ciebie, młodzi ludzie uzyskują wiedzę na temat życia seksualnego?” ponad połowa ankietowanych odpowiedziała, że od kolegów, niecałe 44% stwierdziło, że źródłem wiedzy jest internet, natomiast jedna piąta – że rodzice. Ale odpowiedzi na pytanie „Skąd przede wszystkim, według ciebie, młodzi ludzie powinni uzyskiwać wiedzę na temat życia seksualnego?” mówią same za siebie: według 73% młodzieży źródłem wiedzy powinni być rodzice, a szkoła – według niecałych 62%. Młodzi ludzie chcą, aby to rodzice byli pierwszymi i najważniejszymi edukatorami seksualnym, ale jednocześnie wiedzą z własnego doświadczenia, że rodzice się w tej roli nie sprawdzają. Dzieje się tak z wielu złożonych powodów. Dlatego na pytanie „Czy twoim zdaniem lekcje wychowania seksualnego w gimnazjach i szkołach ponadgimnazjalnych powinny czy też nie powinny być obowiązkowe?” odpowiedzi „zdecydowanie obowiązkowe” i „raczej obowiązkowe” udzieliło w sumie 74,6% badanych (odpowiednio: 32,6% i 42%). Dlatego nawet jeśli rodzice są zaangażowani w edukację seksualną, a także ze względu na potrzeby dzieci, których rodzice w tym zakresie są bierni, obowiązkowa szkolna edukacja wydaje się konieczna.

Zakończenie

Potrzeba edukacji seksualnej jest bezdyskusyjna. Otwarte natomiast pozostaje pytanie, czy dwa poglądy na ludzką seksualność dają się w jakiś sposób porównać, skoro pochodzą z różnych porządków. Jeden opiera się na określonym systemie wartości, w którym nadrzędną rolę odgrywają osobiste poglądy i przekonania, drugi wywo-

¹ N = 495, reprezentatywna ogólnopolska próba młodych Polaków w wieku 13–21 lat, badanie zrealizowane w maju 2008 roku.

dzi się z nauki, która poprzez opisywanie rzeczywistości dąży do obiektywizmu (na ile to jest możliwe). W praktyce podczas dyskusji zwolennicy i zwolenniczki dwóch odmiennych kształtów edukacji seksualnej posługują się argumentami, których trafność jest nie do porównania, np. zdanie „masturbacja jest nieszkodliwa dla zdrowia” napotyka na kontrargument „ale jest grzechem”. W efekcie spór odbywa się na dwóch płaszczyznach, z których każda ma inne porządki normatywne. Polskie prawo zakłada, że szkoła jest apolityczna i neutralna światopoglądowo, edukacja powinna koncentrować się przede wszystkim na przekazywaniu obiektywnej najnowszej naukowej wiedzy o ludzkiej seksualności, w atmosferze szacunku dla każdego człowieka. Powinna także dopuszczać dyskusję na temat różnorodnych ludzkich wyborów, a także przekonań stojących za nimi, wartości i poglądów, ale bez narzucania jednej wizji świata. Jedyną „indoktrynacją”, którą powinno się poddać w tym procesie dzieci i młode osoby, to budowanie u nich postaw szacunku do innych ludzi bez względu na ich płeć, orientację seksualną, kolor skóry, religię czy stan zdrowia, a także kształtowanie empatii i odruchów niezgody na krzywdę drugiego człowieka.

Bibliografia

- Bieńko, M., Woźniak, M. (2017). Współczesne narracje w sferze wychowania i edukacji seksualnej w Polsce. *Societas Communitas*, 1(23), 15-36.
- Breuner, C.C., Mattson, G., (2016). Sexuality Education for Children and Adolescents. *Pediatrics*, 138(2), 1-11. DOI: 10.1542/peds.2016-1348.
- Bulkowski, K. i in. (2015). *Opinie i oczekiwania młodych dorosłych (osiemnastolatków) oraz rodziców dzieci w wieku szkolnym wobec edukacji dotyczącej rozwoju psychoseksualnego i seksualności: Raport z badania*. Warszawa: Instytut Badań Edukacyjnych.
- CBOS. (2008). *Postawy i zachowania seksualne młodych Polaków*. Warszawa: CBOS.
- Chustecka, M. (2011). Analiza podręczników i podstawy programowej – przedmiot wychowanie do życia w rodzinie. W: M. Abramowicz (red.), *Wielka nieobecna – o edukacji antydyskryminacyjnej w systemie edukacji formalnej w Polsce: Raport z badań* (ss. 227-282). Warszawa: Towarzystwo Edukacji Antydyskryminacyjnej.
- Dec, J. (2012). Czym skorupka za młodu nasiąknie..., czyli o stereotypach dotyczących seksualności w podręcznikach do „Wychowania do życia w rodzinie”. W: Z. Lew-Starowicz, K. Waszyńska (red.), *Przemiany seksualności w społeczeństwie współczesnym: Teoria i rzeczywistość* (ss. 169-185). Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM.
- Dec-Pietrowska, J., Długołęcka, A., Paprzycka, E., Walendzik-Ostrowska, A., Waszyńska, K. (2016). Gender w edukacji seksualnej. W: I. Chmura-Rutkowska, M. Duda, M. Mazurek, A. Sołtysiak-Luczak (red.), *Gender w podręcznikach: Projekt badawczy: Raport: O projekcie: Metodologia badań: Wprowadzenie teoretyczne* (t.1, ss. 242- 257). Warszawa: Fundacja Feminoteka.
- Dec-Pietrowska, J., Paprzycka, E., Walendzik-Ostrowska, A. (2017). Czego (nie) dowiemy się o kobiecości i męskości? Selektowność przekazu „edukacji seksualnej” w Polsce. *Societas Communitas*, 1(23), 103-119.
- Dzierżygowska, A., Rutkowska, E. (2008). *Ślepa na płeć: Edukacja równościowa po polsku: Raport krytyczny*. Warszawa: Fundacja Feminoteka.

- Długołęcka, A. (2006). Wychowanie i edukacja seksualna. W: Z. Lew-Starowicz, A. Długołęcka (red.), *Edukacja seksualna* (ss. 234-264). Warszawa: Wydawnictwo Świat Książki.
- Dora, M. (2013). Lepiej nie mówić: O edukacji seksualnej w Polsce. *Przegląd Pedagogiczny*, 2, 101-107.
- Grunseit, A. (1997). *Impact of HIV and sexual health education on the sexual behaviour of young people: a review update, UNAIDS/97.4*. Pobrane z: https://data.unaids.org/publications/irc-pub01/jc010-impactyoungpeople_en.pdf.
- IPPF. (2010). *IPPF Framework for comprehensive sexuality education*. Pobrane z: https://www.ippf.org/sites/default/files/ippf_framework_for_comprehensive_sexuality_education.pdf.
- Izdebski, Z., Wąż, K., Dec-Pietrowska, J., (2020). Wychowanie seksualne. W: H. Liberska, J. Trempała (red.), *Psychologia wychowania: Wybrane problemy* (ss. 431-444). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Izdebski, Z. (2012). *Seksualność Polaków na początku XXI wieku: Studium badawcze*. Kraków: Wydawnictwo UJ.
- Kirby, D. (2001). Emerging Answers: Research Findings on Program to Reduce Teen Pregnancy (Summary). *American Journal of Health Education*, 32(6), 348-355. DOI: 10.1080/19325037.2001.10603497.
- Kozakiewicz, M. (1969). *U podstaw wychowania seksualnego*. Warszawa: Państwowy Zakład Wydawnictw Lekarskich.
- Kozakiewicz, M. (1987). Cele i zadania wychowania seksualnego oraz przysposobienia do życia w rodzinie. W: M. Kozakiewicz, Z. Lew-Starowicz (red.), *Przysposobienie do życia w rodzinie* (ss. 34-42). Warszawa: Państwowy Zakład Wydawnictw Lekarskich.
- Martino, S.C., Elliott, M.N., Corona, R., Kanouse, D.E., Schuster, M.A. (2008). Beyond the “Big Talk”: The Roles of Breadth and Repetition in Parent-Adolescent Communication About Sexual Topics, *Pediatrics*, 121(3), e612-e618. DOI: 10.1542/peds.2007-2156.
- Obuchowska, I., Jaczewski, A. (2002). *Rozwój erotyczny*. Warszawa: Wydawnictwo Akademickie Żak.
- Paprzycka, E., Dec-Pietrowska, J., Walendzik-Ostrowska, A. (2016). Różnica versus różnorodność – konteksty definiowania kobiecości i męskości w podręcznikach do przedmiotu Wychowanie do życia w rodzinie Analiza jakościowa. W: I. Chmura-Rutkowska, M. Duda, M. Mazurek, A. Sołtysiak-Luczak (red.), *Gender w podręcznikach: Projekt badawczy: Raport: Raporty przedmiotowe i rekomendacje* (t. 3, ss. 140-165). Warszawa: Fundacja Feminoteka.
- Shtarkshall, R.A., Santelli, J.S., Hirsch, J.S., (2007). Sex education and sexual socialization: roles for educators and parents. *Perspectives on Sexual and Reproductive Health*, 39(2), 116-119. DOI: 10.1363/3911607.
- Trawińska, M. (1996). Wychowanie seksualne. W: M. Trawińska, Z. Cendrowski (red.), *Popularny słownik wychowania prorodzinnego i seksualnego* (ss. 297-298). Warszawa: Agencja Promo-Lider.
- UNESCO. (2009). *International technical guidance on sexuality education: Vol II: Topics and learning objectives*. Pobrane z: <https://www.gfmer.ch/SRH-Course-2012/adolescent-health/pdf/UNESCO-International-guidance-sexuality-education-2-2009.pdf>.
- Ustawa z dnia 7 stycznia 1993 r. *O planowaniu rodziny, ochronie płodu ludzkiego i warunkach dopuszczalności przerywania ciąży* (1993). Dz.U.1993.17.78.
- Walendzik-Ostrowska, A., (2009). Edukacja seksualna a profilaktyka HIV, *Remedium*, 11(201), 28-29.
- Walendzik-Ostrowska, A. (2016). Problemy edukacji seksualnej w Polsce. W: M. Adamczyk, I. Shaposhnykova (red.), *Current issues and problems of social sciences* (ss. 37-43). Kherson – Kielce: Publishing House Helvetica.
- Winkelmann, Ch. (red.) (2012). *Standardy edukacji seksualnej w Europie: Podstawowe zalecenia dla decydentów oraz specjalistów zajmujących się edukacją i zdrowiem*. Lublin: Wydawnictwo Czelej.